

PARTIJ EN KIEZER: HERWAARDERING VAN EEN RELATIE

B. Niemöller en C. van der Eijk

inleiding

Het onderzoek naar het electoraal gedrag van burgers wordt al vele tientallen jaren beïnvloed door het werk van de zogenaamde Michigan School. Vele onderzoekers bleven met hun analyses binnen het - al of niet gemodificeerde - theoretische kader van de Michiganders. Talloze anderen die zich daar kritisch mee bezighielden bleven eveneens op dat kader gefixeerd. Belangrijk hierbij is het feit dat de theorie gedurende een aanzienlijke periode steeds werd bijgesteld, geherformuleerd of soms zelfs ten principale gewijzigd. Daar komt nog bij dat in latere jaren de publikaties van de oorspronkelijke auteurs niet altijd op alle belangrijke punten spoorden, zodat men niet kan spreken van één scherp omljnd model waarin de ideeën van de Michigan School eenduidig zijn ondergebracht. Dat neemt niet weg dat er ten aanzien van de brede contouren van het model wel sprake is van een communis opinio.

In dit artikel zullen wij allereerst, met deze brede contouren als uitgangspunt, de betekenis van het begrip partij-identificatie in het model bespreken. Vervolgens beschrijven wij voor Nederland een aantal eigenschappen van dit begrip in zijn geoperationaliseerde vorm. Dit leidt enerzijds tot de conclusie dat de in Nederland gebruikte operationalisering niet kan worden beschouwd als een valide indicator van het begrip zoals bedoeld en anderzijds tot de suggestie dat dit begrip waarschijnlijk van gering empirisch belang in Nederland is. De in Nederland wel aanwezige relaties tussen kiezers en partijen laten zich beter begrijpen vanuit een ander theoretisch begrip: partijbinding. Dit concept staat centraal in het derde deel van deze beschouwing.

het Michigan model

Het Michigan model, in welke variant dan ook, wordt vooral gekenmerkt door een tweetal ordeningsprincipes, waardoor het relatieve belang van alle in het model opgenomen variabelen ten aanzien van electoraal gedrag, tot uitdrukking wordt gebracht. Allereerst wordt er onderscheid gemaakt tussen lange- en korte termijn factoren die elk een eigen plaats in de zoge-

naamde 'funnel of causality' hebben: korte-termijn factoren (specifiek voor een bepaalde verkiezing) bevinden zich het dichtst bij stemkeuze, terwijl lange-termijn factoren (als partij-identificatie en sociale groepskenmerken) dicht bij de rand van de 'causale trechter' liggen.

De onderlinge positie van de lange-termijn factoren in het model is ook aan een ordening onderworpen, zij het dat die ordening in de loop der jaren door de Michigan School is bijgesteld. De belangrijkste in het model onderscheiden lange-termijn factoren die van invloed zijn op stemkeuze, zijn sociale klasse, religie, partij-binding, ideologie en issues. Vanwege hun meer expliciete politieke betekenis worden partij-binding, ideologie en issues van directer belang voor stemkeuze geacht en als zodanig tussen de korte-termijn factoren en de overige lange-termijn factoren in het causale model geplaatst. Sociale klasse en godsdienst liggen aldus het verst van stemkeuze verwijderd, waarmee tot uitdrukking wordt gebracht dat hun politieke relevantie door middel van partij-binding, ideologie en/of issues tot stand komt.

Met betrekking tot deze ordening is er meermalen op gewezen dat partij-binding, ideologie en issues weliswaar een gelijkwaardige conceptuele status hebben, maar dat

"due to different empirical relationships to the vote in the 1950s and 1960s, they are not accorded equal status in the Michigan Model. It is in distinguishing among these three competing explanatory factors that the Michigan researchers make their most crucial theoretical contribution".(1)

Het verschil in status tussen partij-binding en ideologie is dus niet terug te voeren tot theoretische overwegingen, maar is veeleer het resultaat van het empirische onderzoek door de Michigan School. Met name Philip Converse, een van de kopstukken van deze school, heeft zich uitvoerig bezig gehouden met het conceptualiseren en operationaliseren van ideologie.(2) Hierbij maakte hij onderscheid tussen ideologie als 'belief system' waarin politieke evaluaties in termen van een overkoepelende links-rechts (3) ideologie plaatsvinden en ideologie als 'constraint', waarin een verzameling politieke voorkeuren een interne consistentie vertoont die niet het gevolg is van de werking van een abstract conceptueel schema. Met betrekking tot ideologie als 'belief system' stelden de onderzoekers uit de Michigan School empirisch vast dat

".....the concepts important to ideological analysis are useful only for that small segment of the population that is equipped to approach political decisions at a rarefied level".(4)

Met ideologie als 'constraint' maakten zij nog kortere metten, hetgeen later door velen zou worden betreurd:

" The other type of ideological thinking, constraint among issue

positions, seems a far more likely source of guidance in voting behavior. Unfortunately, the Michigan researchers never estimated the relationships between operational ideologies and the vote. (...) For whatever reason, a simple unidimensional ideological explanation of voting behavior was not deemed appropriate in the 1950s or early 1960s."(5)

Het belang van issues werd niet veel hoger ingeschat: hooguit een derde van het Amerikaanse electoraat bleek voldoende kennis te hebben van enig belangrijk en controversieel issue.

De rol van ideologie en issues werd uiteindelijk dermate gering geacht dat men in 1966 tot een definiëring van een 'normal vote' concept kwam waarin, met uitsluiting van alle andere mogelijke lange-termijn factoren, partijbinding de cruciale rol speelde:

"The election outcome in the population or subpopulations, then, may be construed as the result of short-term forces acting upon a certain distribution of party loyalties which have characterized the population."(6)

'Ideologie' en 'issues' werden dus, alhoewel zij theoretisch gezien deel uitmaakten van het 'normal vote' concept, om louter empirische redenen daar niet in opgenomen; in Amerika bleek hun rol in de jaren vijftig en zestig daarvoor van te geringe betekenis. Dat betekende echter dat voor een andere periode en/of politieke cultuur telkenmale opnieuw zou moeten worden nagegaan welke van de theoretisch in aanmerking komende lange-termijn factoren in de operationalisatie van de 'normal vote' opgenomen dienen te worden.

Wij zullen ons nu allereerst bezighouden met het begrip partij-identifikatie, de lange-termijn binding tussen kiezer en partij die de kern van het 'normal vote' concept vormt.

partij-identifikatie

De term partij-identifikatie dook voor het eerst op in 1952 in publicaties van G. Belknap en A. Campbell en A. Campbell en R.L. Kahn (7). Twee jaar later werd het begrip in 'The Voter Decides' verder uitgewerkt. De auteurs achtten partij-identifikatie instrumenteel bij het beantwoorden van de vraag

"how can we come to an account of the motivation of the vote? (...) information regarding the dynamics of voting behavior can be obtained by an approach at the level of attitudes, expectations, and group loyalties, psychological variables which intervene between the external events of the voter's world and his ultimate behavior."(8)

Als de belangrijkste factoren werden daarbij onderscheiden:

- identifikatie met één van de partijen: partij-identifikatie
- betrokkenheid bij nationale strijdpunten: issue-oriëntatie
- aantrekkingskracht van kandidaten: kandidaat-oriëntatie

Deze drie factoren werden van even groot belang geacht, terwijl zij causaal gezien als nevenschikt werden gezien. Wat het begrip partij-identifikatie betreft werden partijen als sociale groepen gezien en

"the sense of personal attachment which the individual feels toward the group of his choice is referred to (..) as identification and, with respect to parties as groups, as party identification. Strong identification is equated with high significance of the group as an influential standard."(9)

Deze identifikatie werd gemeten met behulp van een drietal enquêtevragen, waarvan de eerste luidde:

Generally speaking, do you usually think of yourself as a Republican, a Democrat, an Independent or what?

Afhankelijk van het gegeven antwoord werd doorgevraagd: 'independents' in hoeverre zij zich dichter bij de ene dan wel de andere partij bevonden; de overige respondenten naar de sterkte van hun band. Zoals in figuur 1 schematisch weergegeven, kunnen respondenten op grond van hun antwoorden in één van zeven mogelijke categorieën worden ondergebracht.

Figuur 1. Partij-identifikatie op de 7-punts Michiganschaal

Op basis van empirische onderzoek kwamen Campbell c.s. voorts tot de konklusie dat voor de meeste mensen deze partij-identifikatie stabiel lijkt, terwijl politieke partijen door de meeste kiezers als significante sociale entiteiten worden gezien waarmee zij een voortdurende persoonlijke identifikatie hebben. De gedragsmatige implicaties van partijbinding vloeien voort uit de opvatting dat een partij waarmee men zich identificeert van zo groot psychologisch belang is dat men zal trachten zich te konformereren aan wat als partijstandpunten c.q. doelen wordt gepercipieerd. Men kan dus verwachten dat identifikatie een sterk sturende werking op stemkeuze heeft.

De andere twee factoren, issue- en kandidaat-oriëntatie, werden in 'The Voter Decides' als onafhankelijk van partij-identifikatie gezien. Het belang van elk van deze drie factoren kan van verkiezing tot verkiezing en van individu tot individu verschillen.

Zoals eerder opgemerkt evolueerden de opvattingen van de Michigan School in de loop der jaren. Twee jaar na het verschijnen van 'The Voter Decides' werd de status van partij-identifikatie enigszins opgewaardeerd omdat politieke partijen

"more than any other population group (...) provide structure in that area of the cognitive map that has to do with politics"

zodat 'party identification' moet worden gezien als

"essential for an understanding of political behavior".(10)

In 'The American Voter' werden significante modificaties in de theorie aangebracht.(11) De belangrijkste betrof de eerder genoemde causale ordening van de voor stemkeuze relevante factoren, waardoor partij-identifikatie een meer antecedente positie in de 'causale trechter' ging innemen.

In het laatste gezamenlijke werk van de Michigan School, 'Elections and the Political Order' uit 1966, werd de positie van het begrip partij-identifikatie in het Michigan model door de 'normal vote' discussie welhaast onaantastbaar. Tien jaar later zou Warren Miller, een van de oorspronkelijke auteurs, opmerken dat

"It may be that the time has passed when a single 'Michigan view' on the nature of party identification can be specified".(12)

Hij haastte zich echter daaraan toe te voegen:

"if the economizing and satisficing functions (...) are not met by personal identification with the party, how are they served? (...) The synthetic concept of party identification is one vehicle for relating the individual to the collectivity, if it does not exist its functional equivalent must".(13)

partij-identifikatie in Nederland: algemeen

De voor Nederland beschikbare data met betrekking tot partij-identifikatie reiken terug tot 1970. Sinds die tijd wordt identifikatie gemeten met behulp van een aantal vragen die weliswaar aan de Michigan items ontleend zijn, maar daar zeker geen getrouwe vertaling van zijn. Het grote aantal partijen in ons land maakte het noodzakelijk de expliciete verwijzing naar partijen uit de vraagstelling weg te laten. De konsekwentie hiervan is dat men dan niet meer kan vragen in hoeverre iemand zich als een 'PvdA-er', 'CDA-er' of 'VVD-er' beschouwt. In plaats daarvan wordt gevraagd of men (overtuigd) aanhanger van een partij is dan wel of men zich aangetrokken voelt tot een bepaalde partij. De volledige vraagstelling luidt:

1. Veel mensen voelen zich aanhanger van een bepaalde politieke partij, maar er zijn ook mensen die zich géén aanhanger van één van de politieke partijen voelen. Vindt u zichzelf een aanhanger

- van een politieke partij of is dit niet het geval? (indien ja:) Van welke partij?
2. (indien aanhanger:) Zoudt u uzelf een overtuigde aanhanger van die partij willen noemen of vindt u uzelf géén overtuigde aanhanger?
 3. (indien geen aanhanger:) Is er een partij waartoe u zich meer voelt aangetrokken dan tot andere partijen?
(indien ja:) Welke partij is dat?

Het is opmerkelijk dat deze operationalisatie het (voor zover wij weten) zonder serieuze discussie tot op de dag van vandaag heeft uitgehouden. De vraag is in hoeverre iemand die zich tot een partij aangetrokken voelt, zich ook met die partij identificeert met alle psychologische implicaties daarvan. Hoe het ook zij, de onveranderde vraagstelling maakt het ons mogelijk de antwoorden op die vragen in de tijd te analyseren.

partij-identifikatie: sterkte

Bekijken we allereerst de verdeling van de sterkte van partij-identifikatie in Nederland sinds 1970, dat wil zeggen de mate waarin men zich met een partij identificeert (zie tabel 1).

Tabel 1. Sterkte van partij-identifikatie (in %), 1970-1986

	1970	1971	1972	1977	1981	1982	1986
overtuigd aanhanger	8	19	25	23	23	29	24
aanhanger	27	19	13	13	15	18	17
aangetrokken	32	37	38	42	38	33	41
Geen identifikatie	23	25	24	22	24	20	18
N (=100%)	1838	2430	1504	1834	1580	1517	1579

Bron: Nationale Kiezers Onderzoeken 1971-1986; gegevens 1970 ontleend aan J.J.A. Thomassen. Kiezers en gekozenen in een representatieve democratie. Alphen aan den Rijn, 1976, blz. 76.

Alhoewel de verdeling over de categorieën verschillen laat zien, zijn die gering te noemen zodat het beeld over de gehele periode relatief stabiel kan worden genoemd. Enerzijds heeft bijna een kwart van de kiezers geen enkele identifikatie met een partij, terwijl anderzijds bijna 40% zich (overtuigd) aanhanger noemt. De gegevens voor deze analyse hebben alle

betrekking op een tijdstip rond een verkiezing voor de Tweede Kamer. Er is echter geen reden om aan te nemen dat op momenten van een geringere mobilisatie van het electoraat, de proporties anders zijn. Voor de periode 1972-1979 analyseerde Leijenaar 20 verschillende enquêtes en kwam tot de konklusie dat er geen sprake was van mobilisatie-effecten van enige betekenis.(14)

Figuur 2. Sterkte van partij-identifikatie, 1970-1986

partij-identifikatie: richting

Naast deze analyse van de sterkte-komponent stelt de operationalisatie van partij-identifikatie ons eveneens in staat de richting van de identifikatie te onderzoeken, dat wil zeggen de partij waarmee men zich identificeert.

Uit tabel 2 en de grafische voorstelling daarvan in figuur 3 blijkt dat er een aanzienlijk grotere fluktuatie in de richting dan in de sterkte van de partij-identifikatie bestaat. Alhoewel er ten gevolge van steekproef variantie, toevalsfouten en andere niet-systematische effecten de nodige schommelingen mogen worden verwacht, lijkt het beeld ook enigermate het electorale wel en wee der partijen te weerspiegelen. De vraag is echter in hoeverre verkiezingswinst c.q. -verlies gevolg dan wel oorzaak is van veranderingen in het percentage 'identifiers'. Volgens het Michigan model ligt de causale volgorde weliswaar vast, maar zou men tevens een grotere stabiliteit in de proporties mogen verwachten.

Tabel 2. Percentage 'identifiers' per partij, 1970-1986

	1971	1972	1977	1981	1982	1986
CPN	2	2	1	2	1	1
PSP	2	2	1	3	4	3
PPR	1	6	3	2	2	1
PvdA	29	28	38	26	32	40
D66	8	3	4	14	5	4
KVP	23	17				
ARP	9	11				
CHU	7	6				
CDA	(39)	(34)	31	33	27	27
VVD	11	17	16	16	24	18
RPF					1	1
SGP	2	3	2	1	2	2
GPV	1	2	1	1	1	1
overig	5	3	3	2	1	2

N(=100%)1766 1090 1411 1202 1214 1293

N=100% betreft hier alle respondenten met enigerlei binding;

CDA-percentages voor 1971 en 1977 fictief

Bron: Nationale Kiezersonderzoeken 1971-1986.

Figuur 3. Percentage 'identifiers' per partij, 1970-1986

partij-identifikatie: stabiliteit

Om meer inzicht te krijgen in de stabiliteit van de partij-identifikatie in Nederland zijn de gegevens in tabel 2 echter niet geschikt. Dit soort geaggregeerde data geven immers geen uitsluitsel omtrent de individuele stabiliteit van de identifikatie, terwijl dat nu juist de kern van het begrip partij-identifikatie betreft. Gelukkig hebben wij de beschikking over panelgegevens die het ons mogelijk maken uitspraken over de individuele stabiliteit te doen.

Beperken wij ons tot de richtings-komponent dan blijkt dat over de periode 1970-1972 bijna 40% van de panelleden niet stabiel is ten aanzien van de partij waarmee zij zich identificeren.(15)

Tabel 3. Stabiliteit van richting van partij-identificatie

	1970-1971	1971-1972	1970-1972
stabiele identifikatie	76%	75%	63%

Bron: J.J.A. Thomassen. Kiezers en gekozenen in een representatieve democratie. Alphen aan den Rijn, 1976, blz. 68.

Thomassen rapporteert verder dat de stabiliteit weliswaar toeneemt met de sterkte van de identifikatie, maar dat aan de andere kant identifikatie minder stabiel is dan stemkeuze. Al met al een, vanuit het standpunt van de Michigan School bekeken, verontrustend hoge individuele instabiliteit.

Voor andere - langer lopende - panels zijn de resultaten navenant. Zo identificeert slechts 43% van de respondenten in het NKO-panel 1971-1977 zich op alle drie de meetmomenten met dezelfde partij.

Een dergelijk lage stabiliteit lijkt niet erg in overeenstemming met de definitie van het begrip partij-identifikatie, waarin sprake is van een psychologisch belangrijke en stabiele binding met een partij als basis van de politieke identiteit van een kiezer. Volledigheidshalve moeten we opmerken dat de geestelijke vaders veranderingen in partij-identifikatie op langere termijn niet hebben uitgesloten, maar naar onze mening heeft de hier gerapporteerde massale instabiliteit daarvoor toch een te wispelturig karakter.

Voor zover nog nodig maken de resultaten van het kort lopende panel uit het NKO 1981 aan alle onzekerheid een einde. Uit tabel 4 blijkt dat binnen een periode van 4 maanden, niet minder dan de helft van de ondervraagden een of meerdere malen van identifikatie verandert. Een dergelijke instabiliteit in "partij-identifikatie" kan naar onze mening maar een ding betekenen: de in Nederland gehanteerde vragen naar partij-identifikatie

kunnen niet als een valide operationalisatie van het door de Michigan School geconceptualiseerd begrip worden opgevat.¹⁶

Tabel 4. Individuele stabiliteit van partij-identifikatie

	febr. 1981	april 1981	juni 1981	3 maal dezelfde identifikatie
geen ident.*)	523	516	418	170
CPN	19	18	22	12
PSP	33	31	31	19
PPR	16	18	27	9
PvdA	302	302	310	180
D66	151	154	171	72
DS70	4	3	4	1
CDA **)	376	369	395	244
VVD	150	168	189	93
BP	2	2	0	0
GPV	18	14	15	11
SGP	24	20	16	11
EVP	1	0	5	0
RPF	0	2	7	0
SP	0	1	3	0
RKPN	0	2	7	0
NVU	0	0	2	0
Centrumpartij	0	0	1	0
overig	1	2	3	0
totaal	1620	1620	1620	822 (51%)

*) inclusief weet niet/geen antwoord

***) inclusief KVP, ARP en CHU

Bron: Nationaal Kiezers Onderzoek 1981

partij-binding

De vraag is nu wat de items (enquêtevragen) over partij-identifikatie in Nederland dan wel meten. In ons eerder onderzoek naar dit probleem bleek op onverwachte wijze dat voor een deel van de kiezers de aangegeven identifikatie met een partij onmogelijk betrekking kon hebben op het door 'Michigan' bedoelde identifikatie begrip, omdat men aangaf zich met

meerdere partijen tegelijk te 'identificeren'. In hun beschrijving van het theoretisch concept trokken Campbell c.s. regelmatig de parallel met religieuze identifikatie: men beschouwt zich of als een katholiek, of als een protestant etc. In deze conceptualisering worden politieke partijen op theoretische gronden als elkaar wederzijds uitsluitende groepen gezien waarvoor geldt dat men zich maar met één daarvan kan identificeren. In die zin vormt multipele identifikatie dus een contradictie die geen enkel empirisch bestaansrecht heeft.

Eerder in deze beschouwing vroegen wij ons af in hoeverre het zich 'aangetrokken' voelen tot of het 'aanhangerschap' van een partij impliceert dat men zich ook met die partij identificeert. Mocht onze veronderstelling juist zijn dat voor vele kiezers zo'n relatie aanzienlijk minder diepgaande, de individuele politieke identiteit betreffende, konsekventies heeft, dan hoeft de gekonstateerde instabiliteit ons minder te verbazen. We kunnen ons dan voorstellen dat voor sommige kiezers zo'n minder in de persoonlijkheid verankerde relatie minder bestendig is of zelfs dat men een dergelijke verbondenheid met meerdere partijen heeft. Alvorens deze weg verder in te slaan moeten wij ons wel realiseren dat

".. the 'meaning' of party identification cannot vary over time or place. It is a theoretical tool, or nothing. Theoretical concepts do not vary, cross-nationally, although their applicability, or the coefficient attached to them, may. (...) Any change in the meaning of 'party identification' is the creation of a new theoretical concept that rivals party identification."(17)

Een relatie tussen kiezer en partij waarvan pure identifikatie aspecten niet noodzakelijkerwijs(18) deel uitmaken, is een ander theoretisch concept (dan partij-identifikatie) dat wij hierna als partij-binding zullen aanduiden. Het antwoord op de nu te stellen vraag hoe het met de partij-binding in Nederland is gesteld, is in het eerste deel van dit artikel deels al gegeven. Ruim driekwart van de kiezers heeft een sterke of minder sterke partijbinding, waarbij het object van die binding kennelijk niet hecht verankerd hoeft te zijn. Het multipele aspect van zo'n binding dient echter nader bekeken te worden.

multipele partij-binding

Om na te kunnen gaan wat voor multipele partij-bindingen voorkomen, is het noodzakelijk de 'partij-identifikatie' items niet éénmaal aan respondenten voor te leggen maar om ze net zo lang te herhalen als er andere partijen zijn waarvan men zegt dat men zich daartoe ook, na de partij(en) die al eerder zijn genoemd, voelt aangetrokken danwel zich als aanhanger ervan beschouwt. Nadat een dergelijke opeenvolging van herhaald gestelde vragen een aantal malen experimenteel was uitgetest (19) werd deze drie

maal aan het 1981-1986 panel van het Nationaal Kiezers Onderzoek voorgelegd.(20) Het vóórkomen van multipele partij-binding (21) in dat panel is in tabel 5 samengevat.

Tabel 5. Percentages multipele binding: panel 1981-1986

	feb.'81	mei'81	1982	1986
meervoudige binding	30.2	36.3	42.5	39.0
enkelvoudige binding	38.0	33.6	41.3	46.8
geen binding	31.8	30.1	16.2	14.2
	----	----	----	----
totaal N (=100%)	2196	1751	1191	746

Bron: C. van der Eijk en B. Niemöller, Electoral change in the Netherlands. Amsterdam, 1983.

Op grond van deze resultaten komen wij tot de konklusie dat multipele binding veelvuldig voorkomt. Gerelateerd aan de gehele steekproef zien we dat op het eerste meetmoment 30.2% aangeeft een multipele partij-binding te hebben. Dat percentage neemt tijdens de duur van de panel-periode weliswaar nog fors toe, maar die toename is wellicht het gevolg van een wat hogere uitval van degenen zonder binding uit het panel. Toch lijkt het aannemelijk te konkluderen dat een belangrijk deel van het elektoraat met meer dan een partij een binding heeft.

Daarnaast blijkt uit verdere analyse (22) dat het aantal partijen waarmee een kiezer een binding heeft voor het overgrote deel beperkt blijft tot twee: minder dan 10% noemt meer dan twee partijen. Daarbij neemt het percentage respondenten met multipele binding monotoon af naarmate de sterkte van de binding met de eerstgenoemde partij toeneemt. De verschillen zijn echter dermate klein dat we kunnen konkluderen dat de sterkte van de binding met een partij weinig te maken heeft met het al of niet voorkomen van een binding met andere partijen.

Het feit dat zo veel respondenten meer dan één partij noemen lijkt ons een verder bewijs dat de in ons land gebruikte operationalisatie van partij-identifikatie niet valide is. In termen van 'aanhangerschap' zien de kiezers de partijen niet als elkaar uitsluitende groeperingen, hetgeen een vereiste is voor partij-identifikatie.

ideologische identifikatie

Waar zovelen een band met meerdere partijen hebben rijst de vraag op grond waarvan men zich tot een partij voelt aangetrokken dan wel zich als aanhanger beschouwt. In het licht van onze bevindingen met betrekking tot het bestaan van multipele partijbinding ligt het voor de hand niet naar de unieke aspecten van partijen te kijken, maar naar datgene dat zij gemeen hebben. Elders hebben wij regelmatig betoogd dat percepties van en voorkeuren voor partijen in ons land in belangrijke mate door links-rechts ideologie worden bepaald.(23) Het lijkt ons dus redelijk te veronderstellen dat kiezers partijen in aanzienlijke mate zien als manifestaties van ideologische opvattingen zoals die in termen van links-rechts te onderscheiden zijn en die meer of minder verenigbaar zijn met hun eigen ideologische positie. In die zin zou de band met een partij dus de ideologische positie van die partij betreffen, waarbij het heel wel mogelijk is dat de ideologische opvatting van een aantal partijen dermate dicht bijeen ligt, dat een kiezer zich met al die partijen verwant voelt. Dat die band zich manifesteert ten aanzien van partijen in plaats van ideologische posities komt in de eerste plaats door de gehanteerde formulering van de gebruikte enquête-vragen, maar ook omdat partijen een belangrijke rol spelen bij de articulatie van ideologische opvattingen en een persoon in staat stellen op eenvoudige wijze zijn eigen positie ten naaste bij tot uitdrukking te brengen. Er zou dus kortom sprake zijn van een ideologische identifikatie waarbij partijen dragers zijn van ideologische opvattingen en als zodanig een bepaalde aantrekkingskracht voor kiezers bezitten die tot uitdrukking komt in hun partijbinding(en).

Op basis van deze hypothese mogen wij verwachten dat de multipliciteit van partijbinding met name ideologische verwantschap van partijen als basis heeft. Analyse van de 'Nationale Kiezers Onderzoeken' 1981, 1982 en 1986 steunt deze verwachting op meerdere manieren. Wij volstaan hier met een zogenaamde spectraal-kaart (zie figuur 4) waarin voor iedere als eerst gekozen partij staat aangegeven hoeveel procent van de kiezers tevens een binding met elk van de andere partijen heeft. Uit figuur 4 blijkt dat kiezers als regel slechts met - in links-rechts zin - ideologisch verwante partijen een binding hebben.

De algemene konklusie die wij uit de aan figuur 4 ten grondslag liggende data trekken (24) is dat met groter wordende afstand tussen twee partijen op de links-rechts dimensie, de kans op een gelijktijdige binding met beide partijen kleiner wordt. In figuur 4 wordt dit geïllustreerd door de (vertikaal) naar de diagonaal toenemende dichtheden.

Onze hypothese dat 'identifikatie' voor een deel van het electoraat betrekking heeft op ideologie en dat partijen instrumenteel zijn als media bij het tot uitdrukking brengen daarvan, lijkt door dit alles niet gefalsifi-

ceerd. Het feit dat er een (relatief gering) aantal schendingen is van het (vertikaal) vanaf de diagonaal monotoon afnemen van de perFiguur 4.

Figuur 4. Multipele partij-binding

centages (25) hoeft volgens ons niet in tegenspraak te zijn met onze algemene hypothese over het voorkomen van ideologische identifikatie. Kijken wij bijvoorbeeld naar de SGP en het GPV. Voor beide partijen geldt dat gelijktijdige binding met de VVD minder en met het CDA meer dan op grond van de links-rechts ordening mocht worden verwacht, voorkomt. Daarmee wordt echter eens te meer bevestigd dat, alhoewel de links-rechts dimensie voor de meeste kiezers dominant is, voor sommige (kleine) groepen partijbinding een andere (eventueel aanvullende) basis heeft. Het ligt voor de hand om voor SGP en GPV 'identifiers' daarbij aan religie te denken.

Vatten wij de resultaten tot nu toe samen dan stellen we vast dat partijen niet als 'zuivere' indicatoren voor ideologische posities kunnen worden opgevat. Tot op zekere hoogte wordt een partij ook gekenmerkt door unieke, andere dan ideologische aspecten als leiderschap, partij-imago, -cultuur, -gedrag en dergelijke. Er is geen reden om aan te nemen dat deze aspecten geen enkele rol zouden spelen bij een individuele response. We moeten daarom aannemen dat een aantal factoren medebepalend is voor de antwoorden op enquêtevragen naar 'partij-identifikatie':

- identifikatie met een positie op het ideologisch continuüm. Partijen die voldoende dicht bij die positie liggen komen in aanmerking om genoemd te worden.
- identifikatie met een partij sui generis, dat wil zeggen met de unieke

aspecten van een partij in plaats van de (gedeeltelijke) ideologische overeenkomst met andere partijen.

- identifikatie met een positie op een ander dan het ideologisch links-rechts continuüm, bijvoorbeeld religie. Ook hier komen partijen die voldoende dicht bij die positie liggen in aanmerking om genoemd te worden. Het belang van het ideologisch continuüm is voor de meeste kiezers echter (veel) groter dan mogelijke andere dimensies.

- een verscheidenheid aan korte-termijn factoren die van kortstondige invloed kunnen zijn op de aantrekkingskracht van een partij.

Vragen naar 'partij-identifikatie' kunnen dus zeker niet worden opgevat als een valide operationalisatie van ideologische identifikatie. Het is op dit moment dan ook niet mogelijk om op grond van de met deze vragen verzamelde data veel te zeggen over het voorkomen en de stabiliteit van ideologische identifikatie. Los van de - overigens belangrijke - vraag hoe men ideologische identifikatie beter zou kunnen operationaliseren teneinde tot een meer zuivere meting van deze faktor te komen, menen wij dat er op grond van het voorafgaande voldoende aanleiding is de ideologische identifikatie hypothese niet te verwerpen. Dat impliceert dat ideologie als faktor niet zonder meer uit het 'normal vote' concept kan worden wegge laten.

Wij brengen in herinnering dat Campbell c.s. ideologie uitsluitend vanwege het geringe empirische belang uit hun model weglieten. Naast de in deze beschouwing gerapporteerde bevindingen blijkt ook uit ander onderzoek, dat in Nederland in het achterliggende decennium de rol van de ideologie aanzienlijk belangrijker was dan in de jaren vijftig en zestig in Amerika. Zo konkludeerden wij eerder:

"One of the most significant conclusions of this Chapter has been that voting behavior, and changes thereof, can be construed as behavior structured and directed by a person's ideological position."(26)

Ook uit het onderzoek op basis van de zogenaamde 'stemkans'-vraag blijkt het belang van ideologie als structurerende faktor bij het bepalen van partij preferenties. Vraagt men kiezers aan te geven hoe groot men de kans acht ooit op elk der politieke partijen te zullen stemmen, dan blijkt dat die kans groter wordt geacht naarmate de desbetreffende partij ideologisch meer verwant is met de huidige partijvoorkeur.

In figuur 5 vinden we dit weer als een spectraal-kaart in beeld gebracht: per kolom vinden we voor de respondenten die op die partij hebben gestemd, de kans dat zij ooit op elk van de 9 partijen zullen stemmen. De kans voor de huidige partijvoorkeur is steeds het grootst

Figuur 5. Gemiddelde stemkans (1986)

terwijl die kans kleiner wordt naarmate een partij een ideologisch minder verwante positie inneemt. Om precies te zijn opteert 81% van de respondenten uitsluitend voor partijen die op een links-rechts dimensie aangrenzende posities innemen, terwijl de schendingen van dit links-rechts patroon voornamelijk stochastisch van aard zijn.(27)

conclusie

Alhoewel wij geen reden hebben om aan te nemen dat partij-identifikatie sui generis in Nederland niet voorkomt moeten wij konstateren dat vele kiezers een of andere binding met een of meer partijen hebben. Het lijkt aannemelijk dat die binding voor een deel van de kiezers voortkomt uit hun ideologische identifikatie, waarbij de partijen instrumenteel zijn als media bij het tot uitdrukking brengen daarvan. Het ligt daarom voor de hand om 'ideologie' niet zonder meer als faktor uit het 'normal vote' concept weg te laten: in hoeverre partij-identifikatie en/of issues daarbij horen en wat het relatieve belang daarvan is, laten wij hier onbesproken.

Dat roept tot slot de vraag op, op welke wijze 'ideologie' dan het best geoperationaliseerd zou kunnen worden. Uit het vooraf gaande blijkt dat de vragen naar multipele partij-binding niet ideaal zijn. Naast ideologische identifikatie spelen vermoedelijk ook andere zaken een rol. Als alternatief zou men aan de 'stemkans'-vraag kunnen denken, maar deze operationalisatie lijkt ons nog meer af te wijken van het 'concept zoals bedoeld'.

Het meest voor de hand ligt nog de vraag naar de links-rechts positie van

kiezers: elders hebben wij daar uitvoerig over gepubliceerd.(28) De wijze waarop die positie wordt gemeten is echter niet zonder problemen: ieder individu wordt als een punt op het links-rechts continuüm afgebeeld, terwijl wij hierboven hebben gezien dat kiezers gekenmerkt worden door een zekere ideologische 'breedte'. Wellicht daardoor komen Fuchs en Klingemann in hun onderzoek (mede gebaseerd op Nederlandse data) tot de slotconklusie:

"In our view, ideological systems of orientation, issue priorities, and left-right self placements are analytically distinct concepts that have separate and independent explanatory status and power for political attitudes and political behaviour."(29)

In nog lopend onderzoek wordt juist aan deze problemen veel aandacht geschonken; niet alleen om in toekomstig onderzoek over valide operationalisaties te beschikken, maar ook ter beantwoording de vraag op welke wijze de in het verleden verzamelde gegevens over de band tussen kiezer en partij geherinterpreteerd zou moeten worden.

noten

1. P.A. Beck, 'Choice, context, and consequence: beaten and unbeaten paths toward a science of electoral behavior', in: H.F. Weisberg, ed., *Political science: the science of politics*. New York, 1986, blz. 245.
2. P.E. Converse, 'The nature of belief systems in mass publics', in: D.E. Apter (ed.), *Ideology and Discontent*. Glencoe (Ill.), 1966, blz. 206-261.
3. In Amerikaanse termen: 'liberal-conservative'.
4. A. Campbell, e.a., *The American voter*. New York, 1960.
5. Beck, 'Choice, context, and consequence', in: H.F. Weisberg (ed.), *Political science*, blz. 246.
6. A. Campbell, e.a., *Elections and the political order*. New York, 1966, blz. 15.
7. G. Belknap and A. Campbell, 'Political party identification and attitudes toward foreign policy', in: *Public Opinion Quarterly*, 1952, vol.15, blz. 601-623; A. Campbell and R.L. Kahn, *The people elect a president*. Ann Arbor, 1952.
8. A. Campbell, e.a., *The voter decides*. Evanston, 1954, blz. 85-86.
9. *Ibidem*, blz. 88-89.
10. A. Campbell en H.C. Cooper, *Group differences in attitudes and votes*. Ann Arbor, 1956, blz. 102-103.
11. Campbell, *The American voter*.
12. Wij zullen hier niet ingaan op de discussies die internationaal rond het begrip partij-identifikatie worden gevoerd. Zie bijvoorbeeld I. Budge, e.a., (eds.), *Party identification and beyond: representations of voting and party competition*. London, 1976; en M.P. Fiorina, *Retrospective voting in*

American national elections. Yale University Press, 1981.

13. W.E. Miller, 'The cross-national use of party identification as a stimulus to political inquiry', in: Budge, e.a., Party identification and beyond, blz. 24.

14. M.H. Leijenaar, 'Partij identificatie: robuustheid in de tijd en gevoeligheid voor vraagformulering', in: C. van der Eijk, red., Longitudinaal enquête onderzoek: mogelijkheden en problemen. Amsterdam, 1980.

15. J.J.A. Thomassen, Kiezers en gekozenen in een representatieve democratie. Alphen a/d Rijn, 1976, blz. 68.

16. Ook op andere gronden moet de validiteit van de gehanteerde operationalisatie als onvoldoende worden gekwalificeerd. Met name in onderzoek naar de causale volgorde van identifikatie en stemkeuze zijn de resultaten niet in overeenstemming met de gepostuleerde 'funnel of causality' uit het Michigan model. Zo komt bijvoorbeeld Thomassen tot de konklusie: "party identification is not causally prior to the vote, but simply a reflection of the vote, and therefore causally posterior". Zie J.J.A. Thomassen, 'Party identification as a cross-cultural concept: its meaning in the Netherlands', in: Acta Politica, 10, blz. 36-56.

17. R.D. Robertson, 'Surrogates for party identification in the rational choice framework', in: Budge, e.a., Party identification and beyond, 1976, blz. 368.

18. Aanhangerschap c.q. het zich aangetrokken voelen tot lijkt ons een noodzakelijke maar niet voldoende voorwaarde voor partij-identifikatie.

19. Zie: C. van der Eijk en B. Niemöller, Indicators of political preference: some results of experiments in survey-question design. Paper presented at Joint Sessions of Workshops, ECPR. Florence, 1980.

20. Voor de preciese vraagstelling en nadere bijzonderheden, zie C. van der Eijk en B. Niemöller. Electoral change in the Netherlands: empirical results and methods of measurement. Amsterdam, 1983, blz. 334 e.v.

21. Het door ons in 1980 geïntroduceerde concept multi-pele partij-binding heeft weinig gemeen met het recentelijk in de literatuur geïntroduceerde begrip 'multiple party identification', waarmee wordt aangeduid dat "quite frequently individuals hold different feelings about parties at multiple levels of government". Zie R.G. Niemi, e.a., 'Multiple party identifiers and the measurement of party identification', in: The Journal of Politics, blz. 49.

22. Van der Eijk en Niemöller, Electoral change in the Netherlands, 1983, blz. 338-339.

23. Zie bijvoorbeeld Van der Eijk en Niemöller, Electoral change in the Netherlands, 1983.

24. Ibidem, blz. 343.

25. Het betreft hier uitsluitend per kolom vergelijkbare percents-tages.

26. Van der Eijk en Niemöller, Electoral change, blz. 305.
27. Zie C. van der Eijk en B. Niemöller, 'Het potentiële electoraat van de Nederlandse politieke partijen', in: *Beleid en Maatschappij*, 11 (1984), blz. 192-204, en C. van der Eijk, B. Niemöller en J.N. Tillie. The two faces of 'future vote': voter utility and party potential. Paper presented at Joint Sessions of Workshops, ECPR. Göteborg, 1986.
28. Zie bijvoorbeeld Van der Eijk en Niemöller, Electoral change in the Netherlands, 1983.
29. D. Fuchs en H.D. Klingemann, nog te verschijnen.